

А.І. Лугоўскі (Мінск)

СІСТЭМА ПЕДАГАГІЧНЫХ ІДЭЙ У ТВОРЧАЙ СПАДЧЫНЕ ЯКУБА КОЛАСА

Якуб Колас увайшоў у гісторыю не толькі як вялікі пісьменнік, але і **як выдатны педагог.**

Свае педагагічныя погляды ён выказаў у мастацкіх творах, навукова-метадычных працах і ў публіцыстычных артыкулах.

Важнае месца ў педагагічнай сістэме Я. Коласа адведзена **маральнаму і эстэтычнаму выхаванню** дзяцей на матэрыяле твораў мастацкай літаратуры.

Дыдактычная задача большасці апавяданняў і вершаў, уключаных пісьменнікам у чытанку “Другое чытанне для дзяцей беларусаў (1909), – уплываць на маральны воблік маленькага чытальца, фарміраваць у яго эстэтычны густ.

Стаўленне Я. Коласа да сваіх выхаванцаў сёння назвалі **педагагікай супрацоўніцтва**. Паказальным ў гэтым сэнсе з’яўляецца апавяданне “Вясна”, якім пачынаецца “Другое чытанне...”. Звяртае на сябе ўвагу сама манера апісання найцікавейшай з’явы прыроды. Я. Колас, нібы з роўнымі, вядзе з дзецьмі цёплую, добразычлівую гутарку пра абуджэнне зямлі ад зімовага сну, вучыць бачыць у гэтым абуджэнні непаўторную прыгажосць. Адначасова апавяданне вызначаецца пэўным філасофскім сэнсам. Напрыклад, падобна апісваючы пераўтварэнне маленькіх ручайкоў у магутную раку, педагог паказвае дзецям вялікую сілу адзінства і згуртаванасці: “І так яно (сонца.– А. Л.) працуе цэлы месяц, пакуль не згоніць з зямлі сяды халоднай зімы. І ваюе яно з цьмою і холадам, як ваюе чалавек са злём і несправядлівасцю”.

Сваё бачанне значэння асветы і выхавання Я. Колас паказаў і ў **аўтабіяграфічнай трылогіі “На ростанях”**. Ствараючы вобраз настаўніка Лабановіча, які адрозніваўся ад сваіх калег грамадзянскай пазіцыяй, вернасцю прафесійнаму абавязку, пісьменнік імкнуўся ўвасобіць у ім і ўласныя маральныя і эстэтычныя ідэалы. **“Намацаць галінамі сонца”**, – такое жыццёвае і педагагічнае крэда як самога пісьменніка, так і яго літаратурнага героя.

Стрыжнем жа педагагічнай сістэмы Якуба Коласа сталі вызначаныя ў паэме “Новая зямля” **ідэі народнай педагагікі**, адпраўнымі пунктамі якой з’яўляюцца агульначалавечыя каштоўнасці, сярод якіх асабліва важнае

значэнне надаецца адносінам асобы да бацькоў, роднай зямлі, працы, бацькоўскай хаты, свайго роду.

Праз усю паэму Якуб Колас праводзіць думку: з малалейства *чалавек як асоба фарміруецца ў сям’і*. Для дзяцей палясоўшчыка Міхала сям’я з’яўлялася і “мікра-“ і “макрасветам”, што было абумоўлена ўмовамі жыцця на ўлонні прыроды і ўдалечыні ад населеных пунктаў.

У кожнай сялянскай сям’і беларусаў спрадвечным крытэрыем маральнасці чалавека было яго стаўленне да *працы*. У Міхала вялікая дружная сям’я, якая жыве па сваіх законах і парадках. Тут працуюць усе, у кожнага свае абавязкі. *Прыклад* для малых – дарослыя. Міхал ненавідзіць службу ў лясніцтве, аднак разумее, што на той момант яна была асноўнай магчымасцю зарабіць кавалак хлеба, таму ў адносінах да лесніковых абавязкаў надзвычай адказны і акуратны.

Яшчэ больш патрабавальны да сябе Антось, які “*што ні замысліць, то ўсё зробіць*”. Ужываючы сучасную лексіку, можна сказаць, напрыклад, што пры выбары касы, адной з асноўных прылад сялянскай працы, ён уважлівы і патрабавальны да педантызму:

“Другі лягчэй знаходзіць жонку – //
Свой вечны лёс, сваю красу //
Чым дзядзька добрую касу” [3, с. 219].

Жыццё дарослых пралобіла на вачах у дзяцей, яны неаднойчы чулі размовы дарослых пра набыццё зямлі, назіралі, з якой пашанай ставіліся блізкія ім людзі да нялёгкай хлебаробскай працы, таму і самі падрасталі такімі ж руплівымі і дбайнымі. Дзеці ведалі, як “лёгка хлеб даецца” і заўсёды прымалі ўдзел ў пасільнай працоўнай дзейнасці: пасвілі жывёлу, малацілі збожжа, прыглядалі за меншымі.

У беларусаў заўсёды лічылася, што ў сям’і ўзорам для дзяцей былі *ўзаемаадносіны паміж старэйшымі*. Герой паэмы “Новая зямля” Міхал амаль увесь час быў на службе, а яго брат Антось займаўся гаспадаркай, “цягнуў ярэмца хлебараба”. Мужчыны часам спрачаліся, аднак паважалі адзін аднаго, ніякай нязгоды, тым больш варожасці ніхто не бачыў. Наадварот, поўнае ўзаемаразуменне і добразычлівасць панавалі і ў будзённыя, і ў святочныя дні. Дзеці былі сведкамі дружбы паміж братамі.

Вось ён, прыклад для пераймання:
//– Бяры, Антось! – Я намакаўся, //
Бяры, брат, ты: ты больш цягаўся, – //
І спрэчку тым яны канчалі, //
Што гэту скварку разразалі [3, с. 24].

Адлюстраваны ў паэме і сфарміраваны пакаленнямі этыкет – **нормы паводзін** за сталом. Тут свой парадак, дысцыпліна, свой звычай, у кожнага сваё месца. Большыя дзеці, як бы ні хацелася ім падурэць, усё ж “за сталом маўчком сядзелі”. Затое да малых у сям’і ставіліся паблажліва:

“І іх ніколі не сціскалі, //
Абы насоў не разбівалі” [3, с. 23].

Старэйшыя дзеці выхоўваліся ў строгасці, але іх практычна ніхто не кантраляваў, узаемаадносіны паміж членамі сям’і будаваліся на даверы, узаемадапамозе, талерантнасці і маральнай чысціні, што з’яўляцца галоўным ў народнай педагогіцы.

Шмат якія погляды на выхаванне Я. Колас раскрывае *праз учынкi, паводзіны, светапогляд Антося*.

Дзядзька паказаны ў паэме сапраўдным педагогам, знаўцам дзіцячых душ. Яго педагогічны талент найлепш бачны ў раздзелах “Раніца ў нядзельку”, “Дзядзька-кухар”, “Таёмныя гукі”. Антося любіць сваіх пляменнікаў не на ўзроўні замілаванасці, а як актыўны ўдзельнік фарміравання ў іх самасвядомасці і духоўнасці ва ўсё яе праявах і таму не шкадуе ні цяплення, ні часу, каб патлумачыць:

“Адкуль, з чаго дзе што бярэцца, //
Вось тое, гэта як завецца //
І чаму так, чаму не гэтак? //
Прыхілен дзядзька быў да дзетак” [3, с. 56].

Педагогіка Антося будавалася перш за ўсё на *прынцыпах дэмакратызму і гуманізму* ва ўзаемаадносінах з дзецьмі. Ён умеў падтрымаць дзяцей у цяжкай хвіліну, дапамагчы добрым словам, жартам, умеў своечасова выкарыстаць такія народны метады выхавання як *заахвочванне*. Перадца аддавалася маральнаму заахвочванню, як, напрыклад, прапанова пайсці ў Ліпава і зварыць там знакамітыя “клёцкі з сокам”. Матрыяльнае ж заахвочванне было сімвалічным, часта як невялічкі гасцінец ў выглядзе “зайчыкавага хлеба”, які сяляне прыносілі з поля, лесу, сенажаці, або той жа “пляцкі”, купленай у Сверхні. Такія гасцінцы не маглі развіваць у дзяцей спажывецкія адносіны да сваіх блізкіх.

З вялікай павагаю і любасцю адносіліся і дзеці да Антося. Для самых малых ён не проста дзядзька, а “дзядзечка, саколiк”, для старэйшых – аўтарытэт: ніякіх прэрэчанняў не можа выклікаць Костусева “дзядзька лепей знае”.

У арсенале народнай педагогікі мае месца і такі метады як *пакаранне*, у тым ліку і цялеснае. Сучасная педагогіка гэты метады адмаўляе, не прымае яго і Якуб Колас, калі вядзе апавед пра гаротны лёс хлопчыка-сіраціны, з якога брат, што жыў у горадзе, папругай выбіваў “дзеравеншчыну” (апавяданне “Дзеравеншчына”). Разам з тым побач з

далікатнымі, тактоўнымі адносінамі да меншых членаў сям’і народная педагогіка беларусаў прымала ў разумных межах як эфектыўны і нават карысны метадад цялеснага пакарання, пра што сведчаць шматлікія **прыказкі і прымаўкі**:

“Не слухае ківа, дык паслухае кія”, “Любі дзіця, як душу, а калаці як грушу”, “Бацька не біў сына малаго, дык ён яго старога”, “Расці хлапца, не жалей дубца, то выведзеш у людзі”.

Ідучы следам за народнай педагогікай і абапіраючыся на асабісты жыццёвы вопыт, Якуб Колас “дазваляў” галоўнаму герою паэмы трымаць дзяцей у строгасці не толькі словам, але і больш суровым спосабам. Асабліва строга Міхал ставіўся да навучання. Працуючы на пасадзе лесніка, сустракаючыся з рознымі людзьмі, ён пераканаўся ў неабходнасці адукацыі, для гэтага і наймаў хатняга “дарэктара”, Яську Базылёва, сябра яго старэйшых сыноў па дзіцячых забаўках. Адчуваючы, што хлапцу нялёгка будзе выконваць ролю настаўніка, Міхал папярэджвае сыноў:

“Але вучыцца мне без дуру, //

А не – як з гада спушчу скуру!” (3, 127).

Паводле перакананняў Міхала, свабодства і гультайства падчас вучобы заслугоўваюць строгага пакарання.

Міхал сваё слова стрымаў, калі старэйшы з сыноў Алесь вырашыў ўнесці карэктывы ў “вучэбны працэс” і знішчыў ненавісныя “Пачаткі”. Чытач не асуджае ўчынак гаспадара сямейства, бо, як слушна заўважыў Ю. Пшыркоў, “сістэма” выхавання дзяцей Міхала паказана ў гумарыстычным плане, хоць праз вясёлы смех і адчуваецца глыбокі сум паэта” (4, с. 50).

Педагагічная сістэма Л. Коласа будуецца таксама на прынцыпе **еднасці чалавека з прыродай**. Аўтар “Другога чытання...” ў паэме “Новая зямля” (раздзел “Таёмныя гукі”) працягвае тэму дзіцячай дапытлівасці, імкнення пазнаць нязведанае ў прыродзе. Антось, як праваднік Коласавых ідэй, прымяняе даволі эфектыўныя педагагічныя прыёмы: спачатку крытыкуе хлопчыкаў за няведанне відавочнага і тым самым яшчэ больш распяляе іх цікавасць, а затым, як сапраўдны настаўнік, даступна, са скрупулёзнай паслядоўнасцю тлумачыць прычыны прыроднай з’явы, якая адбываецца на рацэ. Стыхійны “ўрок” ператвараецца ў дыскусію, у час якой кемлівым ад прыроды дзецям хочацца даведацца ўжо і пра таямніцы касмічнай прасторы, у іх, як і ў настаўніка Лабановіча, узнікае жаданне **“намацаць галінамі сонца”**.

Важнай падзеяй у развіцці педагагічнай і метадычнай думкі на Беларусі стала праца Я. Коласа **“Методыка роднае мовы”** (1926). Калі “Другое чытанне для дзяцей беларусаў” змяшчала багаты пазнавальна-дыдактычны матэрыял, то новая праца пісьменніка-педагога прапаноўвала навукова абгрунтаваныя палажэнні, звязаныя з метадыкай навучання

чытанню і вывучэннем роднай мовы. Як і вядомыя рускія вучоныя-педагогі К. Ушынскі, В. Вінаградаў, Д. Ціхаміраў, Я. Колас лічыў, што пры вывучэнні мовы трэба абавязкова **выкарыстоўваць выхаваўчы матэрыял літаратуры**.

Я. Колас сцвярджаў, што “яскравыя мастацкія вобразы, моцна адбіваючыся ў дзіцячай псіхіцы, могуць стаць для іх жывымі прыкладамі ўсяго прыгожа-адмысловага і добрага” [2, с. 396–397].

Адстойваючы сваю пазіцыю, ён прапагандаваў прыёмы і метады выхавання з выкарыстаннем тэкстаў мастацкай літаратуры. Адным з самых дзейсных прыёмаў, на яго думку, з’яўляецца **літаратурна-мастацкае чытанне твораў**, якое дапамагае больш поўна зразумець тэкст, выходзіць эстэтычны густ. “Чытанне службыць і эстэтычнаму выхаванню дзяцей, – адзначаў Я. Колас. – Яно ўзбагачае фантазію новымі вобразамі, даючы дзецям новыя разнастайныя перажыванні, выходзіць у іх густ да прыгожага, да паэзіі і мастацтва” [2, с. 396].

Пісьменнік настойліва раіў **выкарыстоўваць пры аналізе літаратурных твораў элементы драматычнасці, рабіць інсцэніроўкі на мастацкіх творах, падкрэсліваў важнасць такога прыёму, як ілюстраванне прачытанага ў выглядзе малюнка або ручной работы**.

У “Методыцы роднае мовы” вядзецца палеміка з прыхільнікамі так званага **“выхаваўчага чытання”**, якія адмаўлялі вывучэнне твораў класічнай літаратуры ў школе. Беларускі метадыст сцвярджаў, што класічную літаратуру здольны зразумець кожны чалавек, незалежна ад яго ўзросту, хаця глыбіня ўспрыняцця і разумення твора ў кожнага свая.

Актыўна працуючы на ніве асветы і ў галіне мастацкай літаратуры, Я. Колас веў нястомную барацьбу **за культуру і чысціню мовы**. Ён лічыў, што “слова для пісьменніка – гэта асноўная канва, на якой будзе ён сваю мастацкую творчасць” [1, с. 152]. У час працы над мастацкім творам Я. Колас шліфаваў яго мову, імкнуўся, каб словы станавіліся “крылатымі” (“На прастор, на шырокі прастор!”, “Будзе бура, павінна быць навальніца!”). Пісьменнік разумеў, што ўсякае трапнае слова ў літаратурным творы становіцца каштоўным набыткам народа, яно ўспрымаецца як народнае багацце, таму што здольнае аказваць маральнае ўздзеянне на чытача, выклікаць у яго эстэтычнае захапленне. Я. Колас заклікаў пісьменнікаў асаблівую ўвагу звяртаць на школу, бо ў школах Беларусі доўгі час адсутнічала мастацкае выхаванне. Сведчаннем гэтаму – адсутнасць падручнікаў па літаратуры, матэрыял жа для школьнага вывучэння, як зазначаў Я. Колас, падбіралі людзі, нярэдка зусім

некампетэнтныя ў такой справе. Ён сцвярджаў, што школа павінна зацікавіць сваіх выхаванцаў прыгажосцю паэтычнага слова, раскрыць крыніцу гэтай прыгажосці дасканалым і даходлівым для вучняў мастацкім аналізам літаратурнага твора, а рашыць гэтую складаную задачу павінны дапамагчы школе пісьменнікі ў час непасрэдных сустрэч і гутарак са школьнікамі.

У шматлікіх выступленнях і публіцыстычных артыкулах Я. Колас падкрэсліваў, што першачарговай задачай кожнага пісьменніка з'яўляецца ўдасканалванне сваёй асобы, выхаванне ў сабе лепшых якасцей свайго народа. Каб паказаць сучасніка ва ўсіх яго праявах, пісьменнік павінен быць сам духоўна багатым, бездакорным у маральных адносінах.

Літаратура

1. Колас, Я. Збор твораў: у 14 т. / Я. Колас. – Мінск : Маст. літ., 1976. – Т. 11.
2. Колас, Я. Збор твораў: у 14 т. / Я. Колас. – Мінск : Маст. літ., 1976. – Т. 12
3. Колас, Я. Збор твораў: у 20 т. / Я. Колас. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – Т. 8.
4. Пшыркоў, Ю. С. Эпас рэвалюцыі. Паэма І. Коласа “Новая зямля” і “Сымон-музыка”, трылогія “На ростанях” / Ю.С. Пшыркоў. – Мінск: Выш. школа, 1975.